

Analyse van partijprogramma's voor de Tweede Kamerverkiezingen 2017

Door: Thijs Vos
onderzoeker verbonden aan Meer Democratie
24 februari 2017

Woensdag 15 maart 2017 zijn er Tweede Kamerverkiezingen in Nederland. Deze verkiezingen bepalen niet enkel het politieke beleid van de komende vier jaar, maar ook hoe de Nederlandse democratie zich in de komende jaren zal ontwikkelen. De volgende Tweede Kamer zal een besluit vellen over de grondwetswijzigingen die het bindend correctief referendum en de gekozen burgemeester mogelijk maken terwijl een staatscommissie zich zal buigen over de vorm van ons kiesstelsel.

Daarom heeft Meer Democratie een analyse gemaakt van de standpunten van politieke partijen over democratische vernieuwing. Naast de partijen die in 2012 in de Tweede Kamer gekozen zijn, worden in dit artikel ook de partijen behandeld met redelijkerwijs een kans op een zetel¹ of democratie als hoofdthema. De opvattingen van andere partijen worden zeer beknopt besproken in de paragraaf “overige partijen”. Er is op de eerste plaats aandacht voor het referendum, gekozen bestuurders, buurtrechten en vormen van directe en deliberatieve democratie maar er zal ook aandacht worden besteed aan aspecten van het kiesstelsel en andere vormen van democratische vernieuwing op lokaal, nationaal en Europees niveau. Zaken als constitutionele toetsing en medezeggenschap of publieke instelling vallen – hoewel interessant – in beginsel buiten de scope van dit artikel.

Let op: Meer Democratie geeft hiermee geen stemadvies. Meer Democratie is, net als veel andere maatschappelijke organisaties, onafhankelijk van politieke partijen. De partijen zijn beschreven in volgorde van hun zetelaantal in de huidige Tweede Kamer, en de overige partijen in willekeurige volgorde. Het oordeel laten we aan elke individuele kiezer.

---

¹ Hierbij is als uitgangspunt genomen dat een partij in begin februari op ten minste 0,3% (halve zetel) in één of meer peilingen stond.

Inhoudsopgave

VVD.....	4
PvdA.....	4
PVV	4
SP	5
CDA.....	5
D66	6
Christenunie	6
GroenLinks.....	7
SGP	7
Partij voor de Dieren	8
50plus	8
DENK.....	8
Forum voor Democratie	9
GeenPeil	10
Nieuwe Wegen	10
Piratenpartij.....	10
VoorNederland (VNL)	11
Overige Partijen.....	11

	Referendum			Direct gekozen bestuurders			Buurtrechten	Verhoging Kiesdrempel	Overig
	Correctief	Volksinitiatief	Verplicht	Burgemeester	Premier	Overig			
VVD	Tegen	Tegen			Tegen			Voor	Afschaffing lijstverbindingen
PvdA	Raadgevend	Tegen		Tegen	Tegen	alle AB-leden waterschap	Voor	Tegen	
PVV	Bindend	Voor	Soevereiniteitsoverdracht, wijziging volksinitiatieven	Voor	Voor	Politichefs, Rechters		Tegen	NEXIT-referendum; afschaffing Eerste Kamer
SP	Bindend	Voor	Soevereiniteitsoverdracht, toetreding EU-lidstaten	Tegen			Voor	Tegen	Invoering republiek; Referendum over inperking EU
CDA	Tegen	Tegen			Tegen		Voor	Voor (2%)	Districtenstelsel: helft Kamerleden gekozen in districten
D66	Bindend	Tegen		Voor	Voor	EU-president, Commissaris van de koning, Dijkgraaf, alle AB-leden waterschap	Voor	Tegen	Democratisering van de EU; deliberatieve democratie; geen referenda over internationale verdragen; afschaffing Eerste Kamer
ChristenUnie		Tegen	Soevereiniteitsoverdracht	Tegen	Tegen		Voor	Tegen	Referenda enkel onder zeer strenge voorwaarden
Groenlinks	Bindend	Tegen		Tegen	Tegen	President (op termijn)	Voor	Tegen	Deliberatieve democratie dient referendum te vervangen; invoering republiek; sterker Europees Parlement; afschaffing Eerste Kamer
SGP	Tegen	Tegen		Tegen	Tegen			Tegen	Kiesrecht kopelen aan Nederlandschap; koninklijke benoeming formateur
Partij voor de Dieren	Bindend		Soevereiniteitsoverdracht, verdragen met ICS/ISDS	Tegen	Tegen	alle AB-leden waterschap	Voor	Tegen	Verbod partijpolitieke benoemingen; vereenvoudiging van het burgerinitiatief
50plus	Bindend	Voor		Voor				Voor (3%)	
DENK				Voor		Commissaris van de koning		Tegen	Sterker Europees Parlement; voorkeurstemmen bepalend voor kamerzetels; verbod partijpolitieke benoemingen,
Forum voor Democratie	Bindend	Voor	Soevereiniteitsoverdracht, wijziging volksinitiatieven	Voor	Voor			Tegen	Democratie Dashboard; verbod partijpolitieke benoemingen; referenda over NEXIT, euro, open grenzen en vrij verkeer van personen
GeenPeil									Directe democratie door leden direct stemrecht te geven bij stemmingen Tweede Kamer
Nieuwe Wegen	Bindend			Voor			Voor	Tegen	Experimenteren met burgertoppen en loting raadsleden
Piratenpartij	Bindend							Afschaffen	Deliberatieve democratie d.m.v. e-democracy en burgertoppen; verbod partijpolitieke benoemingen; Tweede Kamer vergroten tot 200 zetels
VNL	Bindend			Voor					NEXIT-referendum

Figuur 1 Overzicht van belangrijkste standpunten van politieke partijen.

VVD

De VVD kiest in haar programma voor de representatieve democratie en keert zich daarom ook in 2017 tegen de meeste vormen van democratische vernieuwing – in het bijzonder tegen het referendum. Eerder verklaarde de partij al – bij monde van premier Mark Rutte – “totaal tegen” referenda te zijn. Zo stelt de partij in haar programma dat zij referenda in welke vorm dan ook afwijst.² De wet raadgevend referendum moet zo snel mogelijk worden ingetrokken. Referenda zouden Nederland namelijk onbestuurbaar maken en politieke kwesties versimpelen. De vrees voor bestuurlijke chaos is ook reden voor de VVD om de evenredigheid van het Nederlandse kiesstelsel in te perken. Er moeten drempels worden ingesteld tegen nieuwe partijen. De VVD heeft twee concrete maatregelen: afschaffing van lijstverbindingen en verhoging van de kiesdrempel. Hoe hoog deze drempel moet worden, wordt niet genoemd in het programma. Over de gekozen burgemeester neemt de VVD daarentegen een neutrale opstelling in. Het programma vermeldt dat een eindoordeel uiteindelijk zal worden gevormd in licht “het totaal van het functioneren van de gemeentelijke overheid”. De VVD stelt wel een voorwaarde aan hervormingen: de burgemeester dient onafhankelijk te blijven.

PvdA

De PvdA heeft een lange geschiedenis in de strijd voor democratische vernieuwing en zeggenschap. Haar voorganger – de SDAP – was de eerste partij in Nederland die voor het referendum pleitte en zelf heeft de PvdA sinds 1986 in elk programma het bindend referendum opgenomen. Dit jaar is het programma van de PvdA echter behoudender. De PvdA pleit weliswaar voor verdieping van de democratie – dit dient meer te zijn dan “een keer per vier jaar je stem uitbrengen” – maar dit omvat niet langer het bindend referendum, nadat een zeer nipte meerderheid van het partijcongres een amendement goedkeurde dat het instrument uit het programma schrapte. De PvdA wil wel op lokaal niveau experimenten met directe democratie en burgerbetrokkenheid maar komt niet met concrete voorstellen. De PvdA blijft wel voorstander van het raadgevend referendum.

De PvdA zet in op democratie van onderop en is wil daarom op lokaal en nationaal niveau meer ruimte voor burgerinitiatieven en zelforganisatie, dit omvat de invoering van buurtrechten. Hiermee krijgen burgers zelf de mogelijkheid om de vergroening van hun eigen leefomgeving zelf vorm te geven. Het is aan de overheid om deze initiatieven te faciliteren. Andere punten waar de PvdA oog voor zegt te hebben is versterking van de democratie op Europees en internationaal niveau. De partij heeft hiervoor nog geen concrete oplossingen maar wil wel gaan verkennen hoe democratische controle op Europees niveau kan worden getild. Verder is de partij tegen verhoging van de kiesdrempel of invoering van een direct gekozen burgemeester. In plaats daarvan dient deze functie door de gemeenteraad worden benoemd. De PvdA heeft, ten slotte, ook nog een concreet voorstel: directe verkiezing van alle leden van de Waterschapsbesturen.³

PVV

De PVV is kort en bondig over democratische vernieuwing, in haar programma staat slechts: “*Directe democratie: invoeren bindend referendum, burgers krijgen macht.*” Andere vormen van democratische vernieuwing worden niet expliciet genoemd maar in eerdere verkiezingsprogramma’s pleitte de PVV voor directe verkiezing van bestuurders – naast de minister-president en

---

² Aanvankelijk werd over het referendum niets vermeld in het programma. Pas op het partijcongres werd een amendement van de afdeling Lelystad aangenomen waarin expliciet werd opgenomen dat de partij tegen het referendum is.

³ Op dit moment wordt ongeveer een derde van het algemeen bestuur van de waterschappen benoemd door belangenorganisaties zoals de Kamer van Koophandel en de Vereniging van Bos- en Natuurterreineigenaren (VBNE), de andere leden worden direct gekozen.

burgemeester, ook rechters en politiecommissarissen – en afschaffing van de Eerste Kamer. Het ligt in de lijn van verwachting dat de partij hier nog steeds voor is. Wat betreft een kiesdrempel, heeft fractievoorzitter Geert Wilders herhaaldelijk in de media verklaard tegen verhoging te zijn.

Op verzoek van Wilders heeft het Forum voor Democratie, destijds nog een niet-partijgebonden denktank, een rapport (“Echte Democratie”) opgesteld waarin het standpunt over het referendum verder wordt uitgewerkt. In het rapport wordt aanbevolen om een correctief referendum, volksinitiatief en verplicht referendum bij soevereiniteitsoverdracht en wijzigingen van volksinitiatieven in te voeren. Deze referenda dienen te alle tijde bindend te zijn en er mogen geen uitgesloten onderwerpen zijn, wel mag het kabinet net als in Zwitserland met een tegenvoorstel komen. Er staan ook nog een aantal kleinere voorstellen in: afschaffing van de opkomstdrempel, verlenging van de termijn voor de inzameling van ondersteuning en een verplichting dat de overheid faciliteiten moet aanbieden voor digitale inzameling. De partij heeft verklaard, bij monde van Geert Wilders, al deze aanbevelingen over te nemen. Naast referenda op initiatief van de bevolking wil zij ook zelf een referendum uitschrijven als zij aan de macht komt, namelijk over het lidmaatschap van de Europese Unie (het zogenaamde NEXIT-referendum).

SP

De SP streeft naar meer directe inspraak en zeggenschap van mensen, daarom wordt onder de leus “Pak de macht” gepleit voor vergaande democratisering. Er dient een correctief referendum en een volksinitiatief te komen, en deze dienen altijd bindend te zijn. Daarom wil de SP dat het raadgevend referendum zo snel mogelijk wordt vervangen met een grondwetswijziging die het bindend referendum mogelijk maakt. Naast correctieve referenda en volksinitiatieven, dient er ook verplicht referendum te komen over soevereiniteitsoverdracht en toetreding van nieuwe EU-lidstaten. De SP wil, daarnaast, het Nederlandse lidmaatschap van de Europese Unie heronderhandelen en daarover een referendum uitschrijven.

De SP is uniek in dat zij niet alleen de democratie wil verdiepen maar ook de ruimte waarover besloten kan worden radicaal wil verbreden. Zo dienen mensen zeggenschap te krijgen in publieke voorzieningen (ziekenhuizen, scholen) en zelfs binnen de private sector, door direct gekozen werknemersvergadering met even veel macht als de vergadering van aandeelhouders. Net als de PvdA wil de partij buurtbewoners meer invloed geven op de inrichting van hun leefomgeving. De SP hecht aan het open, evenredige kiesstelsel van Nederland en is daarom tegen een hogere kiesdrempel. Het districtenstelsel wordt niet genoemd in het programma, maar het ligt in de lijn van verwachting dat de partij nog steeds tegenstander is. Op de lange termijn dient Nederland een republiek te worden.

CDA

Het CDA heeft zich in het verleden verzet tegen veel hervormingen van het bestuurlijke stelsel maar is tegenwoordig minder behoudend dan voorheen. Zo wordt gepleit voor een nieuw kiesstelsel dat het huidige evenredige stelsel met een districtenstelsel combineert. Voortaan dient de helft van de Tweede Kamer gekozen worden in regionale districten zodat zij over een sterker mandaat beschikken met een eigen achterban. Gepaard hiermee dient de kiesdrempel verhoogd te worden met 2% (3 zetels). Het CDA heeft ook haar standpunt over de benoeming van de burgemeester bijgesteld – bij monde van fractievoorzitter Sybrand van Haerschma Buma – heeft de CDA-fractie verklaard dat deze functie voortaan gekozen moet worden, hij laat in het midden of dat door de raad of het volk dient te gebeuren.

Het CDA blijft wel uitgesproken tegen directe democratie en het referendum in het bijzonder. Dit instrument zou volgens de partij enkel het cynisme en tegenstellingen in de samenleving vergroten.

Het raadgevend referendum dient worden afgeschaft en aan een bindend referendum dient al helemaal niet aan worden begonnen. Wel nieuw is dat het CDA de burgerparticipatie met andere middelen wil vergroten. Burgers moeten meer ruimte krijgen voor eigen initiatieven en buurtrechten moeten ingevoerd worden. De “right to challenge” (het recht om alternatieve voorstellen in te dienen) en het recht om collectieve voorzieningen over te nemen worden expliciet in het programma ongenoemd. Waar nodig wil de partij (juridische) hindernissen weg halen. Het CDA schaart zich, ten slotte, ook achter de groeiende oproep om gemeentes meer ruimte te geven om te experimenteren met nieuwe vormen van democratie.

D66

D66 is ooit opgericht om een renovatie van de democratie te bereiken en met het meeste ambitieuze programma van de traditionele partijen doet zij daar nog steeds recht aan. Zeggenschap moet zoveel mogelijk bij burgers liggen en dat “betekent meer dan eens in de vier jaar stemmen”. Om dit te bereiken komt zij met pleidooien voor gekozen bestuurders, deliberatieve democratie en een bindend referendum. Wat betreft het referendum, is D66 de enige van de drie initiatiefnemers die nog steeds achter het instrument staat en de grondwetswijziging om het bindend correctief referendum in de grondwet te verankeren steunt. De partij maakt hier echter één voorbehoud op: het instrument zou “volstrekt ongeschikt” zijn om een beslissing te vellen over internationale verdragen. Internationale verdragen zullen daarom uitgesloten worden van het (raadgevend) referendum. In het bijzonder keert D66 zich tegen een NEXIT-referendum, een referendum over het lidmaatschap van de Europese Unie. Hieraan zal zij onder geen enkele omstandigheid meewerken. D66 beschouwd het referendum primair als noodrem, daarom is zij tegen volksinitiatieven, waarin burgers zelf voorstellen kunnen voordragen.

D66 komt ook met voorstellen om de representatieve democratie te versterken. Bij verkiezingen moeten kiezers voortaan zowel een stem op “de macht” als de “controle op de macht” kunnen uitbrengen. Dit houdt in dat de belangrijkste bestuurder op elk niveau (premier, commissaris van de koning, burgemeester en dijkgraaf) direct gekozen dient te worden. Dit zou wetgevende en uitvoerende macht een duidelijker mandaat geven waarmee zij hun rol zuiverder kunnen uitvoeren. Daarnaast dient de Eerste Kamer te worden afgeschaft – onder voorwaarde dat er tegelijkertijd constitutionele toetsing wordt ingevoerd – en alle leden van de waterschapsbesturen dienen gekozen te worden. Het districtenstelsel, ooit één van de kroonjuwelen van D66, komt niet meer in het verkiezingsprogramma voor. Met vormen van deliberatieve en participatieve democratie wil D66 bereiken dat burgers en politici elkaar weer vinden. Hier dient daarom op zowel lokaal als nationaal niveau te worden geëxperimenteerd. Burgertoppen, experimenten met loting, buurtrechten en burgerinitiatieven worden expliciet in het programma genoemd. Zowel nationale en lokale overheden dienen burgers voldoende ruimte te geven om in het publieke en politieke domein zelf initiatief en verantwoordelijkheid te nemen. Burgerinitiatieven moeten ondersteund worden. D66 wil buurtrechten garanderen en denkt daarbij aan het “right to challenge” en burgerbegrotingen.

Met vergaande hervormingen wil D66 de Europese Unie democratiseren. Er dient een federaal Europa te komen met een sterk Europees Parlement dat met Europese kieslijsten wordt gekozen en initiatiefrecht heeft. De Europese raad van ministers dient vervangen te worden door een direct gekozen senaat. De president van de Europese Commissie dient net als de belangrijkste lokale en nationale bestuurders direct gekozen te worden.

Christenunie

De ChristenUnie is een relatief behoudende partij, ook als het om democratische en bestuurlijke vernieuwing gaat. In het verleden waren de ChristenUnie en haar voorgangers principieel tegen het referendum en gekozen burgemeesters. Tegenwoordig stelt de partij zich pragmatischer op over het

referendum en vindt zij het instrument onder bijzondere omstandigheden gerechtvaardigd, hierbij dient wel aan strenge voorwaarden te worden voldaan. Eén zo'n rechtvaardiging is soevereiniteitsoverdracht, zo oarmde de Tweede Kamerfractie van de ChristenUnie het burgerinitiatief van Burgerforum-EU om een verplicht referendum te houden bij soevereiniteitsoverdracht. Het referendum zou volgens de partij wel in de grondwet moeten verankerd worden (en zou dan ook bindend zijn); de partij steunt daarom het raadgevend referendum niet.

Ook op andere vlakken is de partij erg behoudend: zo is zij tégen directe of getrapte verkiezing van de burgemeester. De ChristenUnie is voor behoud van de Eerste Kamer, wel dient er een debat te komen over de verkiezingswijze daarvan; daarbij sluit zij directe verkiezingen voor de Eerste Kamer niet uit. De ChristenUnie is meer te spreken over buurtrechten en wil dat hier na de verkiezingen aan gewerkt wordt. Het verkiezingsprogramma komt met een aantal concrete voorstellen: Het uitdaagrecht, recht op overname en democratisering van publieke organisaties, inclusief het toezicht daarop. De partij breekt ten slotte een lans voor het evenredige kiesstelsel en is daarom tegen verhoging van de kiesdrempel.

GroenLinks

GroenLinks wil dat burgers nieuwe vormen van zeggenschap krijgen, "één keer in de vier jaar stemmen" is niet genoeg. Maar hoe GroenLinks concreet meer zeggenschap wil bereiken is niet duidelijk. Hoewel GroenLinks initiatiefnemer van het raadgevend en correctief referendum, heeft het partijcongres zich dit jaar opnieuw tegen het referendum uitgesproken.⁴ De critici binnen GroenLinks voerden aan dat de ja-nee vraag in het referendum geen recht doet aan de complexiteit van besluitvorming. In plaats daarvan moet er geëxperimenteerd worden met deliberatieve democratie die uiteindelijk de wet raadgevend referendum zal vervangen. Totdat de deliberatieve democratie volop ontwikkeld is (wat zeer lang kan duren), steunt de partij het correctief referendum.

Op lokaal niveau wil de partij experimenteren met nieuwe vormen van democratie en buurtrechten invoeren. Onder buurtrechten verstaat zij het recht om te bieden, uit te dagen en te plannen. GroenLinks is niet alleen tegen het referendum maar ook tegen direct gekozen bestuurders. In plaats daarvan moet de burgemeester, commissaris van de koning en premier door de raad danwel parlement gekozen worden. GroenLinks maakt één uitzondering op deze regel: uiteindelijk moet Nederland een republiek worden waarvan de president gekozen wordt. Net als D66 wil GroenLinks de Eerste Kamer afschaffen, onder voorwaarde dat constitutionele toetsing wordt ingevoerd, en streeft zij naar democratisering van de Europese Unie. Hierin gaat zij minder ver dan de sociaalliberalen: het Europees Parlement moet initiatiefrecht krijgen en nationale parlementen moeten meer betrokken worden bij Europese besluitvorming.

SGP

De SGP keert zich van alle partijen het meeste tegen democratische vernieuwing. Dat is logisch aangezien de partij in het grootste deel van haar bestaan meer op had met de theocratie dan met democratie. Tegenwoordig zegt de partij veel te hechten aan de representatieve democratie. In haar programma trekt de partij fel van leer tegen het referendum. De wet raadgevend referendum moet zo snel mogelijk de prullenbak in en het bindend referendum is al helemaal uit den boze. De partij is evenzeer tegen gekozen bestuurders; er is geen enkele reden om de huidige benoemingwijze te

---

⁴ In 2010 werd het referendum ook al door het partijcongres uit het programma van GroenLinks geschrapt. Desondanks, stemde Groenlinks wel voor de wet raadgevend referendum en wet correctief referendum. Ook nu suggereert de partij op haar site en elders dat zij voor behoud van het (raadgevend) referendum is, maar in haar programma staat expliciet vermeld dat het instrument op de lange termijn vervangen moet worden met een procedure van deliberatieve democratie.

veranderen. Wat betreft landelijke bestuurders gaat de SGP liever een stap terug, de benoeming van de premier en ministers dient weer een koninklijke aangelegenheid te worden. De partij keert zich ook tegen de meeste andere bestuurlijke hervormingen: handhaven van de Eerste Kamer en lijstverbindingen, en geen verhoging van de kiesdrempel. De SGP wil tevens dat het kiesrecht gekoppeld wordt aan de Nederlandse nationaliteit. Opvallend is, ten slotte, dat de SGP zich niet meer verzet tegen het vrouwenkiesrecht, hoewel, zij hier ook geen formeel afstand van heeft genomen. Daarmee onderschrijft elke Nederlandse partij tegenwoordig het algemeen kiesrecht.

Partij voor de Dieren

De Partij voor de Dieren pleit voor meer democratie door middel van bindende referenda en buurtrechten. Bij een aantal verstrekkende gevallen zou er verplicht een bindend referendum moeten worden uitgeschreven, er worden twee onderwerpen expliciet genoemd: soevereiniteitsoverdracht en handelsverdragen met private arbitragehoven (zoals CETA en TTIP). Om burgerparticipatie laagdrempelig te houden wil de Partij voor de Dieren dat de overheid elektronische inzameling van ondersteuning voor referenda, burgerinitiatieven en andere inspraakprocedures faciliteert. De Partij voor de Dieren is net als veel andere linkse partijen geen voorstander van direct gekozen bestuurders. De partij is voorstander van nog twee vernieuwingen: vereenvoudiging van het burgerinitiatief – het gaat hier om het “beleidsbeïnvloedende burgerinitiatief” – en een einde maken aan partijpolitieke benoemingen. Publieke benoemingen mogen niet meer uitgezonderd zijn van het anti-discriminatie beginsel. Om dit te garanderen dient er een Commissie voor Politieke Benoemingen als waakhond worden ingesteld.

50plus

50plus ziet graag dat de macht van de burger wordt vergroot. De representatieve democratie deint aangevuld te worden met directe democratie. Dit houdt er zowel lokaal als landelijk bindende referenda – zowel correctief als volksinitiatieven – dienen te komen. 50plus wil dat de burgemeester direct door het volk wordt gekozen maar is onduidelijk in haar standpunt over de gekozen premier. Verder wil zij Nederland bestuurbaar houden door een kiesdrempel van 3% en afschaffing van de Eerste Kamer. Er zijn geen standpunten bekend over buurtrechten en partijpolitieke benoemingen.

DENK

DENK komt met een tienpuntenplan om Nederland democratischer te maken. De ambitie van het plan is beperkt; het meest vergaande punt is de directe verkiezing van de burgemeester en de commissaris van de koning. Veel van de andere punten gaan over kleine wijzigingen van het kiesstelsel die het parlement toegankelijker moeten maken voor nieuwe partijen. Zo dient niet de lijstvolgorde te bepalen wie in de Tweede Kamer komt maar het aantal voorkeurstemmen en dienen restzetels worden verdeeld op basis van de methode van grootste overschotten in plaats van grootste gemiddelden.⁵ De laatste wijziging heeft het effect dat kleine partijen meer kans hebben een restzetel. Net als de Partij voor de Dieren wil DENK partijpolitieke benoemingen tegengaan door het instellen van onafhankelijk toezicht. De kiesgerechtigde leeftijd dient verlaagd te worden naar 16 jaar. DENK heeft ook oog voor het gebrek aan democratie op internationaal niveau. Binnen de Europese Unie dient dit opgelost te worden door middel van een sterker Europees Parlement. DENK wil ook andere internationale organisaties democratiseren maar heeft daarvoor geen concrete

---

⁵ Twee methodes waarmee restzetels worden verdeeld. Bij de methode van grootste overschotten krijgt de partij met de meeste resterende stemmen een zetel. Bij de methode van grootste gemiddelden worden restzetels verdeeld op basis van een formule waarbij het aantal stemmen wordt gedeeld door het aantal zetel plus één, dit werkt in het voordeel van grote partijen. De methode van grootste overschotten wordt in Nederland enkel gebruikt voor kleine gemeenteraden, de grootste gemiddelden voor alle andere gekozen raden.

voorstellen opgenomen in haar programma. Het is niet duidelijk hoe DENK denkt over buurtrechten en de gekozen premier.

Wat betreft het referendum neemt DENK een ambigue opstelling in. Het instrument zelf wordt niet genoemd in het verkiezingsprogramma. Wel heeft zij in 2015 geprobeerd een referendum af te dwingen over het opzeggen van het sociale zekerheidsverdrag met Marokko. Partijvoorzitter Oztürk stelde destijds dat “de tijd dat er zonder raadpleging over minderheden wordt besloten is voorbij. Wij van DENK roepen iedereen dan ook op om te tekenen voor een referendum [...], want ons verenigen en een referendum aanvragen, is het laatste redmiddel om de politiek naar ons te laten luisteren.” Op vragen van *The Post Online*, liet de partij weten voor een raadgevend NEXIT-referendum te zijn maar verklaarde daarbij de uitkomst niet noodzakelijkerwijs te respecteren. In toelichting op Pro Demos, gaf DENK aan dat zij “tegen bindende referenda [is]. Moeilijke maatschappelijke kwesties zijn niet te vatten in een simpel 'ja' of 'nee'.”

Forum voor Democratie

Democratische vernieuwing vormt de kern van het partijprogramma van Forum voor Democratie. Veel van deze hervormingen staan in het kader van “kartelbestrijding”. Geïnspireerd door directe democratie in Zwitserland, pleit de partij voor bindende referenda op initiatief van de bevolking. Dit moet zowel het correctief referendum als het volksinitiatief omvatten. In tegenstelling tot andere pro-referendum partijen legt Forum het accent niet op correctieve referenda maar op volksinitiatieven, waarmee burgers zelf onderwerpen kunnen voordragen. Hiernaast wil zij ook een verplicht referendum bij soevereiniteitsoverdracht en wetten die volksinitiatieven wijzigen. De standpunten van Forum voor Democratie en PVV komen volledig overeen, hoewel het voor Forum het kernpunt van haar programma is. Dit is logisch, aangezien Forum voor Democratie – toen het nog een denktank was – het rapport “Echte Democratie” heeft opgesteld voor de PVV. Dit rapport vormt de basis van het referendum-standpunt van de PVV. Forum voor Democratie is niet alleen voorstander van geïnitieerde referenda maar wil ook dat de overheid over vier onderwerp zelf een referendum uitschrijft: Nederlandse deelname aan de Euro; de open grenzen; het vrij verkeer van personen; en het lidmaatschap van de Europese Unie (Nexit-referendum).

Naast referenda pleit Forum voor Democratie ook voor direct gekozen bestuurders. Landelijk dient de minister-president gekozen te worden en lokaal de burgemeester. De premier moet via *First Past the Post* gekozen worden: de kandidaat met de meeste stemmen wordt premier (er is dus geen rondensysteem zoals in Frankrijk). Om zijn taak uit te voeren, krijgt de premier meer bevoegdheden en mag hij zelf zijn ministers aanstellen, wel wil zij dat de vertrouwensregel blijft bestaan zodat de Tweede Kamer de premier of individuele ministers kan ontslaan. Het stelsel dat Forum voorstelt, heeft veel overeenkomsten met het systeem dat tussen 1996 en 2003 in Israël gold (semi-parlementair stelsel). Forum wil dat vanaf 2018, de burgemeester voortaan in alle gemeentes direct gekozen worden. Elke Nederlander dient zich kandidaat te kunnen stellen. De partij heeft nog een aantal voorstellen in het kader van “kartelbestrijding”. Forum voor Democratie hamert er op dat er een onmiddellijke stop op partijpolitieke benoemingen. Dit dient bereikt te worden door het invoeren van open sollicitaties voor alle (semi)publieke topfuncties. Daarnaast dienen alle topambtenaren bij het aantreden van een nieuwe functie opnieuw te solliciteren. Forum voor Democratie is tegen de verhoging van de kiesdrempel.

Forum voor Democratie zegt niet te gaan wachten totdat deze hervormingen in een wet zijn verankert maar wil dit desnoods afdwingen. Zo wil zij een digitaal platform, het “Democratie Dashboard”, lanceren waarmee de Nederlandse burgers zich kandidaat kunnen stellen voor het burgemeesterschap en digitaal steunbetuigingen, likes en crowdfunding kunnen inzamelen. Dit platform zal ook de mogelijkheid bieden om gemakkelijk referenda, burgerinitiatieven, petitie en

andere acties te starten. Lidmaatschap van de partij is voorwaarde om gebruik te maken van de applicatie.

GeenPeil

GeenPeil streeft naar directe inspraak van de Nederlandse burger in de politiek. Dit wil zij niet bereiken door wetwijzigingen maar door van binnenuit directe democratie in te voeren. Leden mogen direct meestemmen over elk voorstel zodat elke stemming een microreferendum wordt. Naast wetsvoorstellen, kunnen leden ook over amendementen en moties van wantrouwen en afkeuring stemmen. De partij zelf heeft geen standpunten, deze worden steeds per voorstel door de leden bepaald, en haar parlementsleden functioneren slechts als “levende stemkastjes”. Aanvankelijk kunnen leden (om technische redenen) niet zelf wetsvoorstellen indienen, maar GeenPeil overweegt om deze functie op de lange termijn te realiseren. Indien GeenPeil minder dan vijf zetels haalt, zal de fractie als blok voor of tegen een voorstel stemmen; bij meer dan vijf zetels zullen de Kamerleden in verhouding met de uitslag voor en tegen het voorstel stemmen. Dus, indien twee derde van de leden voor stemt, zullen ook tweede derde van de Kamerleden voor het voorstel stemmen. De stemmingen zullen plaats vinden op een digitaal platform; om het systeem overzichtelijk te houden kunnen leden aangeven over welke onderwerpen ze wel en niet willen stemmen. Het platform zal tevens functioneren als een discussieplatform, waarop leden zich kunnen inlezen en met anderen over de voorstellen discussiëren. Met het platform, introduceert GeenPeil dus ook een vorm van deliberatieve democratie. De partij streeft daarnaast volledige transparantie en beloofd nooit deel te zullen nemen aan geheime overleggen, coalitievorming of commissie stiekem, wel zullen zij door middel van Kamervragen het kabinet controleren.

Nieuwe Wegen

Nieuwe Wegen is overtuigd dat de “deskundigheid in de samenleving [zit]” en streeft daarom naar meer zeggenschap voor burgers bij belangrijke benoemingen en besluiten. Daarom is de partij voor invoering van het correctief bindend referendum. Nieuwe Wegen is erg positief dat alle burgers bij besluiten worden betrokken met het instrument, maar is minder gecharmeerd van het feit dat men enkel met ja en nee kan antwoorden. Deze binaire keuze zou een belediging voor de deskundigheid van de kiezer zijn en een proteststem stimuleren. Nieuwe Wegen wil dat burgers bij referenda uit meerdere “reële voorstellen” kunnen kiezen, dit voorstel wordt echter niet verder uitgewerkt in het programma. Het is daarom onduidelijk hoe en door wie bepaald wordt over welke voorstellen gestemd wordt. Nieuwe Wegen wil de zeggenschap op lokaal niveau versterken. Daarom dienen burgemeesters direct gekozen te worden en komt er ruimte voor burgerinitiatieven en democratische experimenten. Hiervoor moeten verplicht aparte budgeten beschikbaar worden gesteld en indien nodig dienen (wettelijke) drempel weg te worden gehaald. Het primaat bij burgerinitiatieven moet bij de burger zelf liggen, de rol van de overheid ligt enkel bij het faciliteren hiervan. Nieuwe Wegen omarmt voorstellen om te experimenteren met nieuwe vormen van democratie, als voorbeeld noemt ze burgertoppen en het loten een deel van de raadsleden.

Piratenpartij

De Piratenpartij komt met innovatie en ambitieuze voorstellen om de democratie te versterken en verdiepen. Burger dienen, volgens het programma, de democratie elke dag vorm te geven en niet slechts eenmaal in de vier jaar. De Piratenpartij is net als veel andere progressieve partijen voor een bindend correctief referendum als sluitstuk van besluitvorming maar haar hervormingen leggen de nadruk op het democratiseren van de besluitvorming zelf. Burgers dienen niet enkel achteraf betrokken te worden bij een al vastgesteld besluit maar dienen het beleid zelf vorm te geven. De Piraten willen dit bereiken door middel van deliberatieve en digitale democratie. Dit houdt zowel

digitale platformen (e-democracy) als offline burgertoppen in. Digitaal moeten alle burgers op elk tijdstip input kunnen geven op besluitvorming en de mogelijkheid om hun wensen en zorgen kenbaar te maken. Op deze platformen dient het principe van *liquid democracy* te gelden: burgers kunnen zowel direct zelf deelnemen als hun stem delegeren aan een vertrouweling of expert. Voordelen van dit model zijn, volgens de Piratenpartij, dat het draagvlak onder burgers snel gepeild kan worden en dat burgers met bepaalde expertises samen kunnen komen om kwalitatief goed beleid te maken. Ook dient er een digitaal feedbacksysteem worden ingevoerd waarmee burgers en (maatschappelijke) organisaties feedback kunnen geven op bestaande wetgeving. Naast e-democracy, dient deliberatie ook via offline burgertoppen worden vormgegeven. De deelnemers van deze burgertoppen moeten via loting te worden geselecteerd. Via interactieve bijeenkomsten en workshops kunnen burgers dan zelf oplossingen bedenken voor maatschappelijke problemen.

Er dient ook een versterking van het oude representatieve stelsel te komen. De evenredigheid van het Nederlandse kiesstelsel moet worden vergroot zodat nieuwe bewegingen makkelijker toegang krijgen tot het parlement. Het benodigde aantal stemmen voor een zetel dient te worden teruggebracht tot het niveau in 1956, het moment dat het zetelaantal van de Tweede Kamer werd vastgesteld op 150 zetels. Concreet betekend dit dat de kiesdrempel wordt afgeschaft voor partijen en lijstverbindingen en de Tweede Kamer wordt vergroot tot 300 zetels. De Piraten willen, ten slotte, dat er een einde komt aan partijpolitieke benoemingen in het openbaar bestuur, adviesraden en de ambtenarij. Daarom dient er een openbaar en transparant sollicitatieproces worden ingevoerd.

VoorNederland (VNL)

VoorNederland streeft naar een democratischer Nederland. Dit houdt in dat het raadgevend referendum vervangen dient te worden met een bindend correctief referendum. Het is onduidelijk hoe VNL naar het volksinitiatief en verplicht referendum kijkt, wel wil zij een referendum uitschrijven over het lidmaatschap van de Europese Unie. Tevens dient de burgemeester direct gekozen te worden en de Eerste Kamer afgeschaft te worden. VNL heeft geen standpunt ingenomen in haar verkiezingsprogramma over buurtrechten, districtenstelsels en partijpolitieke benoemingen. VNL breekt ook een lans voor het verbreden van de democratie, door de kiesgerechtigde leeftijd te verlagen naar 16 jaar.

Overige Partijen

Van de overige partijen zijn De Burger Beweging, Lokaal in de Kamer en de Vrijzinnige Partij voor de invoering van een bindend referendum. De Burger Beweging pleit zowel voor correctieve referenda en volksinitiatieven terwijl Lokaal in de Kamer en de Vrijzinnige Partij enkel voor bindende correctie referenda is. De laatste twee partijen stellen beiden een voorbehoud bij het referendum: Lokaal in de Kamer wil dat referenda mogen pas geldig zijn bij een opkomst van 30% en de Vrijzinnige Partij wil vereisen dat het onderwerp van het referendum eenduidig is. De Vrijzinnige Partij wil tevens dat er om de twaalf jaar een verplicht referendum over de monarchie wordt gehouden. De Libertarische Partij is onduidelijk in haar standpunt over het referendum, het instrument zelf wordt niet genoemd in haar verkiezingsprogramma maar er wordt wel gewaarschuwd voor een tirannie van de meerderheid. Reacties in de media suggereren echter dat de partij niet onwelwillend staat tegenover het referendum. Artikel 1 is in beginsel tegen het instrument omdat politieke besluitvorming te lastig is voor een referendum, maar maakt een uitzondering voor nieuwe issues die met een ja of nee beantwoord kunnen worden. Lokaal in de Kamer is tevens voorstander van een direct gekozen burgemeester en buurtrechten; Artikel 1 en de Vrijzinnige Partij zijn tegen direct gekozen bestuurders.

Een aantal partijen heeft nog een aantal specifieke hervormingen. De Burger Beweging wil burgers meer macht geven door een "Democratie Dashboard" te lanceren, dit voorstel lijkt volledig

gekopieerd te zijn uit het verkiezingsprogramma van Forum voor Democratie. De Vrijzinnige Partij wil de termijn van de Tweede Kamer terugbrengen tot twee jaar en het aantal voorkeurstemmen bepalend maken voor de verdeling van Kamerzetels onder kandidaten. Van de Ondernemerspartij, Jezus Leeft, MenS/Basisinkomen Partij/Vrede en Recht, StemNL en de Vrij Democratische Partij zijn geen standpunten bekend over democratische vernieuwing. De Niet Stemmers, ten slotte, willen zich in de Kamer onthouden van elke stemming en hebben dus geen standpunten.